

előrejelzés sem vált be, s Nyers a történészekhez utalja a kérdés tisztázását, miért osztódott civakodó csoportokra a szociáldemokrata párt, melynek szerinte lett volna hely a politikai táblán (437. old.).

1990 – Nyers lemondása a pártelnökségről – a beszélgetéssorozat végpontja. Az epilógusszerű utolsó lapon Huszár a szociáldemokráciától a szociáldemokráciához vezető „hosszú menetelként” jellemzi Nyers életútját, mely nagy kanyart tett a kommunizmusba, s nem volt mentes a bűnbeesés kátyúitól (439. old.). E megjegyzések is erősítik a beszélgetéssorozat gyónás jellegét – márpedig a világirodalom nagy gyónásai nem mentesek az önigazolás törekvéséről. Szerencsére itt van gyóntatóatyja, aki irányítja és strukturálja a gyónás folyamatát. Mindazonáltal ez az irányítás sem mindig éri el az események, folyamatok teljes feltárását: így például a pártegyesüléssel foglalkozó terjedelmes részben Nyers sokat beszél arról, mit érzett, mit gondolt, mit remélt az egyesülestől, de szinte semmit arról, mit tett ezekben a kritikus időkben. S ebben a kérdezőnek is felelőssége van: az általános erkölcsi-politikai megítélés foglalkoztatja, nem tereli az emlékezőt a megcselekedettekről való beszámolás ösvényére. Persze Nyers visszafogott stílusa valóban elandalíthatja a legéberebb kérdezőt is: önkritikát kapunk ugyan, de pontos tényfeltárást nem mindig. Ez a visszafogottság érdekes módon ott oldódik, ahol olyan emberről beszél, akinek személyisége, magatartása, stílusa szöges ellentéte az övének: a Marosánról és Bródy Andrásról alkotott ábrázolások plaszticitásukkal, élénkségükkel kirínak a mindvégig nem érdektelen, de politikus módjára lecsiszolt és megfontolt szövegek közül.

A kötetet tartalomjegyzék tenné áttekinthetővé, ha a tartalomjegyzék nem a beszélgetések sorszámát és időpontját tartalmazná csupán. Így el kell olvasni az egész könyvet ahhoz, hogy tájékozódjunk benne. Ez persze nem baj, de a szövegbeli tájékozódás végül is lehetetlen. A kötet végi névmutató összeállításának szempontjai nem világosak. Mintha az alapvető szempont az említések száma lenne,

kombinálva az illető fontosságával (fontosnak tartottságával). Nem tudományos kiadással állunk ugyan szemben, de éppen az ismeretlen vagy kevésbé ismert nevek szorulnak igazán magyarázatra.

HEISZLER VILMOS

Ronald H. Coase A vállalat, a piac és a jog

Fordította: Meszerics Tamás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 311 old., 2990 Ft

A tartalomjegyzékekből tájékozódók nem kapnak feltétlenül kedvet a vásárlásra a közgazdaság-tudomány örök témáit sejtető, *A vállalat természete és A társadalmi költség problémája* címek olvastán; *A határköltségvita* is régóta és folyamatosan zajlik a szakmában. A kötetben szerepel még egy sok évvel ezelőtti kutatási tervzet, valamint egy ezoterikus tárgyát sejtető, *A világitótorony a közgazdaságtanban* című tanulmány. A frisset a jobbal azonosítók gyorsan növekvő táborát pedig aligha lelkesíti, hogy Ronald H. Coase 1937 és 1974 között publikált tanulmányaiból a University of Chicago által 1988-ban közreadott kötetet 2004-ben már magyarul is olvashatják.

Javítja viszont a könyv sikereseit, hogy a magyar közönség tájékozottságát fontos és színvonalas kötetekkel (Victor R. Fuchs: *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről*. [vö. Bartus Tamás recenziója: *BUKSZ*, 2004. nyár, 165–169. old.; Paul Krugman: *Földrajz és kereskedelem*. [vö. Halmos Károly bírálata: *BUKSZ*, 2004. ősz, 217–225. old.]) elősegítő Közgazdasági Kiskönyvtár (sorozatszerkesztő: Kertesi Gábor) egy újabb darabjaként jelent meg a hazai piacon. Az is növelheti a kelendőségét, hogy szerzője 1991-ben elnyerte a közgazdasági Nobel-díjat. Ezen keresletösztönző tényezők jelentőségét kár lenne lebecsülnünk. Az olvasó nyeresége azonban döntően abból származik, hogy a vékony kötet tanulmányaiból a főára-

mú közgazdaságtant kritikusan szemlélő, felfedezéseivel és állításaival módszertani-szemléleti fordulatot végrehajtó tudós munkásságát ismerheti meg.

Máig leghíresebb cikkét – *A vállalat természete* címmel – huszonhét éves korában publikálta. Coase számára kezdettől nem volt magától értetődő mindaz, amit a szakma annak tartott. A közgazdászok egyetértének abban, hogy a vállalatok és a piac gyökeresen eltérő módon hangolja össze a termelést. „A termelést a vállalaton kívül az ármozgások irányítják, amit a piacon lezajló tranzakciók sora hangol össze. A vállalatot belül ezeket a piaci tranzakciókat teljesen kiiktatják, és a bonyolult piacszerkezet és az ott lezajló cserék helyébe a vállalkozó-koordinátor lép, aki irányítja a termelést.” (58. old.) Ám, és itt a teljesen új megközelítés, „ha komolyan vesszük, hogy a termelést az ármozgások szabályozzák, úgy a termelés végrehajtható mindenféle szervezet nélkül, akkor fel kell tennünk a kérdést, *miért vannak a szervezetek?*” (Uo.) Vagy másként: „Tekintetbe véve azt a tényt, hogy a közgazdászok koordináló eszköznek tekintik az ármechanizmust, de elismerik a »vállalkozó« koordináló szerepét is, nyilvánvalóan fontos megvizsgálnunk, hogy a koordináció miért az ármechanizmus működésének eredménye az egyik, és a vállalkozó tevékenységének következménye a másik esetben.” (60. old.)

Coase írása előtt az elméleti közgazdászok nem vették észre, illetve nem vonták be az elemzésbe azt, hogy a gazdasági szereplők döntéseikben figyelembe veszik: „az ármechanizmus használata költséggel jár” (62. old.). *Tranzakciós költségek* keletkeznek a piacon, például az árak felderítésekor, a szerződések tárgyalásakor. Vállalat akkor jön létre, amikor a koordináció olcsóbb a vállalaton belül, mint a piacon. Napjaink magyar vállalkozóinak nyelvén szólva, amikor előnyösebb termelni, mint termeltetni. A szabály rendkívül egyszerű: „A vállalkozónak kisebb költséggel kell feladatát betöltenie, mert ha nem tudná az éppen általa helyettesített piaci tranzakciónál olcsóbban beszerezni a termelési tényezőket, akkor

mindig lehetséges a szabad piacra való visszatérés.” (64–65. old.) A tranzakciós költségek nemcsak a vállalat keletkezését és fennmaradását magyarázzák, de azt is, miért és meddig *növekednek* a vállalatok. A vállalatok méretének ágazatok, országok, történelmi időszakok közötti eltéréseit is könnyebb elemezni ebben a fogalmi és szemléleti keretben.

A tranzakciós költségek megkönnyítik az állam és a vállalatok (az állami és a piaci koordináció) közötti átváltások értelmezését is: „A kormányzat majd’ minden gazdasági tevékenységét (ha nem mindjárt az összeset) – legyen az rendfenntartás, hulladékgyűjtés, közműszolgáltatás, oktatás vagy kórház – vállalatok (vagy más, ennek megfelelő intézmények) is ellátják. Nyilvánvalóan az iparági szervezetek elméletének tárgykörébe kell tartoznia a kormányzati ügynökségek gazdasági tevékenységéről szóló leírásnak, valamint annak magyarázatának, hogy miért pont úgy oszlik meg e gazdasági tevékenységek végrehajtása a magánszervezetek és az állam között, ahogy ezt a valóságban találjuk.” (89. old.)

Coase körültekintő viselkedésre inti a politikai döntéshozókat: „Világos, hogy a kormányzatnak olyan hatalma van, amellyel elérheti, hogy bizonyos tevékenységeket kisebb költséggel végezzenek el, mint ahogy arra magánszervezetek képesek lennének. De a kormányzat igazgatási gépezete maga sem költségmentes. Valójában néha rendkívül költséges. Mi több, azt sincs okunk feltételezni, hogy egy nem tévedhetetlen, politikai nyomásnak kitett és kompetitív kontroll nélkül működő igazgatási apparátus korlátozó és övezeti besorolási szabályai mindig olyanok lesznek, hogy növeljék a gazdasági rendszer működésének hatékonyságát. [...] Ezekből a megfontolásokból az következik, hogy a közvetlen kormányzati szabályozás nem szükségszerűen vezet jobb eredményre, mintha azt a piaci tranzakciókra vagy a vállalatra bízánk. De ugyanígy nincs okunk azt feltételezni, hogy egyes esetekben az ilyen kormányzati adminisztratív szabályozás ne vezethetne a gazdasági hatékonyság növekedéséhez. Ez különösen olyankor tűnik valószínűnek, amikor

[...] az érintettek száma nagy, és ezért a probléma piaci vagy vállalati kezelé- se költséges lehet.” (167. old.)

Ma is időszerű ez a program. Magánosítás és államosítás, központosítás és decentralizáció, egyáltalán a reformok terjedelmének és sebességének ügyében a hitek és a biztos sikerrel kecsegtető ajánlattevők „üzene- tei” helyett a tervváltozatok, intézményi kombinációk tranzakciós költségeinek felmérésére és összehasonlító elemzésére kellene hagyatkoznunk.

A társadalmi költségek problémájáról szóló tanulmányaiban Coase „az üzleti vállalkozások azon cselekedeteit vizsgálja, amelyeknek másokra nézve káros hatásuk van.” (139. old.) Az ilyen ügyek hagyományos kezelése közismert és népszerű. Ha például egy gyár füstkibocsátása kárt okozott a szomszédos ingatlanok tulajdonosainak, „a legtöbb közgazdász láthatóan arra a végkövetkeztetésre jutott [...], hogy kívánatos lenne a gyár tulajdonosát felelőssé tenni a füsttel okozott kárért, vagy adót kellene kivetni a tulajdonosra, amelynek mértéke a kibocsátott füstmennyiség mértéke lenne, pénzben kifejezve pedig megegyezne az okozott kárral, vagy végül kitiltani a gyárat a lakóövezetből (és feltehetően más olyan területekről is, ahol a füstkibocsátásnak káros hatása van másokra).” (139–140. old.)

Coase nem fogadja el a bevett módokat. A mindennapi tapasztalatot, a gazdasági szereplők s különösen a kártérítési ügyekkel foglalkozó bíróságok jellemző megoldásait emeli át a tudományos elemzésbe. Első pillantásra meghökkenítő javaslattal él: „Egy *kölcsönös jellegű* problémával van dolgunk. *B* kárának megakadályozása érdekében tulajdonképpen kárt okozunk *A*-nak. A valódi eldöntendő kérdés az, hogy *A* okozhas- son-e kárt *B*-nek, vagy *B* okozhas- son-e kárt *A*-nak. A feladat a *nagyobb* kár elkerülése.” (140. old. – kiemelések tőlem, L. M.) Vagy másként: „A káros hatásokkal járó cselekedetek esetében nem egyszerűen az a feladat, hogy visszatartsuk azokat, akik elkövetik. Azt kell eldönteni, hogy a károkozás megakadályozásából származó előny nagyobb-e, mint a veszteség, amit máshol szenvedünk el a kárt

okozó tevékenység megakadályozása következtében.” (185. old.)

Nem hagyományos szemlélete többek között a *termelési tényező* módosított felfogásán alapul: „Beszélhetünk egy személyről, akinek föld van a tulajdonában, és azt termelési tényezőként használja, de amivel a földbirtokos valójában rendelkezik, az *az arra való jog*, hogy bizonyos, jól körülhatárolt cselekedeteket hajtson végre. A földbirtokos jogai nem korlátlanok. Még az sem mindig lehetséges, hogy földjét máshova helyezze, mondjuk azt kitermelve.” (213. old. – kiemelések tőlem, L. M.) Ezek szerint: „Ha a termelési tényezőket mint jogosultságokat fogjuk fel, könnyebben érthetővé válik, hogy egy kárt okozó tevékenységhez való jog (füst, zaj, szag keltése) szintén termelési tényező. Ahogy egy földdarabot használhatunk arra, hogy megakadályozzuk, hogy másvalaki átmenjen rajta, ott parkoljon az autójával, vagy arra építse a házát, ugyanúgy használhatjuk arra is, hogy elvegyük előle a kilátást vagy a csendet vagy a tiszta levegőt. Egy bizonyos jog (egy termelési tényező) használatának költsége mindig az a veszteség, amit a jog gyakorlása közben máshol szenvednek el – a földön való áthaladás, az autóval parkolás, a házépítés, valamint a kilátás, a nyugalom, a tiszta levegő élvezetének lehetetlensége.” (213–214. old.)

Mielőtt az olvasó legyintve arra a következtetésre jutna, hogy mindez csupán a jog és a közgazdaság-tudomány határán zajló szórakoztató, de haszontalan eszméjáték, kérem, nézze a folytatást: „Nyilvánvalóan kívánatos lenne, ha csak olyan tevékenységeket folytatnánk, amelyek esetében a nyereség értéke nagyobb, mint a veszteségé. Amikor azonban azok között a társadalmi megoldások között választunk, amelyekben belül az egyének döntéseiket meghozzák, észben kell tartanunk, hogy a létező rendszer megváltoztatása, amivel javíthatunk bizonyos döntéseken, könnyen vezethet más döntések romlásához. Mi több, az új rendszer eléréséhez szükséges költségek mellett figyelembe kell vennünk azt a költséget is, ami a különböző társadalmi intézmények működtetésével jár, legyen az a piac vagy egy minisztérium. A társadalmi

megoldások megtervezésekor és a köztük való választás során a teljes hatást kell szem előtt tartanunk. Legfőképpen ebben áll a megközelítés megváltoztatása, amit szorgalmazok.” (214. old.)

A vállalat természete a vállalat modern elméletét megalapozó írás. A társadalmi költségekről szóló tanulmányok gyökeresen átalakították a tulajdonjogok elméletét, a jog és a gazdaság kapcsolatának vizsgálatát – Coase lett az egyik legtöbbet idézett közgazdász. A könyv bevezetője azonban arról tanúskodik, hogy számára ezek a fejlemények nem a siker és az elismerés mutatói.

Idézi Lionel Robinst, aki szerint „A közgazdaság-tudomány az a tudomány, amely az emberi viselkedést a célok és az alternatív felhasználású szűkös eszközök viszonyában vizsgálja”, továbbá Gary S. Beckert, aki arra a következtetésre jutott, hogy „a közgazdaságtant mint tudományt nem a tárgya különbözteti meg más társadalomtudományoktól, hanem a megközelítési módja.” (12. old.) A szerző egyetért velük: „Ha a közgazdaságtan belül (vagy legalábbis a mikroökonómia belül) kifejlődött elméletek jórészt arra szolgálnak, hogy elemezhessük a választások meghatározóit (és azt hiszem, ez így van), akkor nem nehéz belátni, hogy alkalmasnak kell lenniük más emberi döntések elemzésére is, mondjuk a jog és a politika területén. Ebben az értelemben a közgazdászok vizsgálódásainak nincsen sajátos tárgya. Amit kidolgoztak, az egy megközelítési mód, ami elvált (elválasztható) az elemzés tárgyától.” (11. old. – kiemelés tőlem L. M.)

Úgy véli, hogy a közgazdaságtan forradalmi átalakulása, behatolása más tudományokba egyszerre volt káros és hasznos a társadalomtudományokra nézve: „Az, hogy a közgazdászok belefeledkeztek a választás logikájába, bár végső soron megújíthatja a jogtudományt, a szociológiát és a politikatudományt, ezzel együtt szerintem komoly károkat okozott magának a közgazdaságtannak. Az elmélet saját tárgyától való elválasztásának egyik eredménye az lett, hogy azok az entitások, amelyek döntéseit a közgazdászok vizsgálják, maguk nem tárgyai az elemzésnek, következésképp

pen minden lényegi tartalmat nélkülöznek. A fogyasztó nem egy emberi lény, hanem a preferenciák konzisztens halmaza. A vállalat egy közgazdász számára – ahogy Slater fogalmazott – »nem más, mint egy költséggörbe és egy keresleti görbe, az elmélet pedig egyszerűen az optimális árképzés és inputkombináció tana«. A cserre az intézményi környezet bármiféle meghatározása nélkül megy végbe. Vannak fogyasztóink emberi tulajdonságok nélkül, vállalataink szervezet nélkül, valamint cserénk piacok nélkül.” (14. old.)

Coase idegennek érezte magát ebben a világban. Az 1988-as kiadás előszavában az évtizedekkel korábban publikált tanulmányai hatását vizsgálva (*A vállalat természete* 1937-ben, *A társadalmi költségek problémája* 1960-ban jelent meg először) megállapítja: „Nézőpontom nem vált általánosan elfogadottá, s többségében az érveimet sem értették meg.” (11. old.) Utal a saját felelősségére, a kifejtés elégtelenségeire, de a fő okot másban látja: „Mivel az érvek ezekben a tanulmányokban, úgy vélem, egyszerűek, sőt annyira egyszerűek, hogy majdhogynem a magától értetődő igazságok kategóriájába tartoznak, elutasításuk vagy látszólagos meg nem értésük arra utal, hogy a közgazdászok többsége másként tekint a gazdasági problémákra, és felfogásuk különbözik az enyémtől a közgazdaságtan tárgyának természetét illetően.” (Uo.)

A történet három évvel később, Coase Nobel-díjával jelentős fordulatot vett. De hogyan értelmezzük ezt az eseményt? Azt jelzi-e, hogy a díj nemcsak a sértődékeny, idős Coase-t engeszteli ki, hanem az új intézményi közgazdaságtant is beemeli a közgazdaság-tudomány főáramába? Vagy a közgazdaságtan átalakulását sejteti, azt, hogy az általa bírált szemléletet és módszert egy másik egészíti ki vagy váltja fel?

Ma még aligha tudjuk a választ ezekre a kérdésekre.

A cikkek megjelenése óta eltelt majdnem hetven évben a közgazdaság-tudomány szókészlete és mondatfüzése is jócskán átalakult. A kötetet fordító Meszerics Tamás (és az ellenőrző szerkesztő Valentiny Pál)

ezért bravúros teljesítményt nyújtott, amikor egységes, ám nem erőltetetten naprakész magyar szaknyelven, az eredeti mondanivalót híven követve adja közre a szövegeket. Ambrus-Lakatos Lóránt a *Függelékben* pontos és részletes áttekintést ad Coase életrajzi adatairól, közli műveinek változott bibliográfiáját, és az olvasó megismerkedhet a neves szerző munkásságával foglalkozó irodalommal is.

LAKI MIHÁLY

Richard Pollak: Az igazi Bruno Bettelheim

Fordította: Endreffy Júlia. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005. 557 old., 3800 Ft

Zavarba ejtő a Richard Pollak magyarul kiadott művének címébe foglalt „igazi” jelző (a könyv eredeti címe: *The Creation of Dr. B. A Biography of Bruno Bettelheim*). Az életrajz szerzője ugyanis mindössze egyetlenegyszer, 1967-ben találkozott az akkor hatvanöt éves Bettelheimmel, és beszélgetésükön kívül minden más tény, adatot, történetet a könyvében bemutatott személyiség írásából, szövegeinek fogadtatásából, valamint a rokonok, barátok, ismerősök, munkatársak, ápoltak és tanítványok visszaemlékezéseiből, a „dr. B.” által vezetett Ortogenetikai Iskola hozzáférhető irataiból és az intézményt értékelő elemzésekből tárt fel – elismerésre méltó kutatómunkával. Több mint kétszáz interjút készített, sok levélre, dokumentumra hivatkozik, és az életrajz végén gazdag jegyzetapparátus, illetve bibliográfia található. Itt jegyzem meg, hogy a magyar kiadás nem igazít el a magyarul hozzáférhető szövegek terén, mert bár Bettelheim művei a főszövegben magyarul említődnek, a jegyzetekben és a bibliográfiában adatolva csak angolul – akárcsak többek közt Róheim Géza írásai vagy Thomas Manntól az *Egy apolitikus ember elméletei*. Endreffy Júlia olvasmányos fordítása egyébként korrekt munka.